

Levenskunst

Nadat ik mijn kandidaatsexamen geneeskunde met goed gevolg had afgelegd, liet ik mij al te graag door een studievriend verleiden om gezamenlijk met filosofie als tweede studie te starten. Al na enkele maanden zag ik mij genoodzaakt de stethoscoop aan de wilgen te hangen en mij volledig toe te leggen op een studie in het verlengde van mijn verlangen naar wijsheid. Een niet onbelangrijke rol daarbij speelden de voortreffelijke colleges van Paul van Tongeren. Hij sloot zijn betoog telkens weer af met prikkelende vragen, die wij, toch wel aardige jongens, geheel in lijn met de peripatetische traditie druk bediscussieerden tijdens onze wandeling huiswaarts.

Van Tongerens meest recente boek is een virtuoze verkenning van de deugdethiek in uiteenlopende westerse verschijningsvormen zoals de Griekse rationaliteit, de christelijke spiritualiteit, de Nietzscheaanse pluraliteit en de wetenschappelijke neutraliteit. Zijn invalshoek is een hermeneutiek van de morele ervaring, waarvan de betekenis immers nooit bij voorbaat gegeven is maar slechts door interpretatie ontsluit kan worden. Het boek is dappere poging de deugdethiek te actualiseren. Wel had Van Tongeren zich wat mij betreft enigszins mogen matigen in zijn kritiek op filosofen van de levenskunst en in zijn uitwerking van de psychoanalyse, terwijl zijn actualisering van het Aristotelische geluksbegrip en zijn bespreking van Thomas' verfijning van de kardinale deugden juist enigszins schematisch blijven en een uitgebreidere bespreking gerechtvaardigd zou zijn geweest. Verder zou het volgens mij wijs zijn geweest om de aforismen waar het boek mee afsluit, als onderdeel van het betoog op te nemen en niet als eigenstandige gedachten te presenteren. Dat alles neemt niet weg dat Van Tongeren op bewonderenswaardige wijze diepzinnigheid met toegankelijkheid weet te combineren in dit prettig leesbare boek.

Van Tongeren spreekt van levenskunst en thematiseert regelmatig de rol van kunst; zijn eigen boek heeft wel wat weg van een onvoltooide symfonie. Hij concludeert namelijk dat het hoogst bereikbare voor een mens een zo goed mogelijke levenspraxis is, aangevuld met het besef dat deze praxis zonder grond is. Het is niet zo moeilijk daarmee in te stemmen, maar het is toch eerder een vraag dan een antwoord. Want hoe houden we dan op deugdelijke wijze postmoderne ironie en geveinsde oprechtheid buiten

de deur? Van Tongeren besluit zijn betoog met het vermoeden dat levenskunst te vinden is in de melancholieke erkenning dat de mens een wezen is dat niet klopt waardoor het ware geluk voor hem niet is weggelegd. De vraag is of Van Tongeren hier wel diep genoeg graaft. De grootste uitdaging voor een hedendaagse deugdethiek en levenskunst lijkt mij niet met behulp van filosofie en kunst te berusten in de onbereikbaarheid van een volmaakt geluk. Het hedendaagse zelfbesef heeft heel wat meer aan narcistische krenkingen te verstouwen gekregen.

Het boek van Van Tongeren geeft veel te denken. Een belangrijk vraagstuk achter de hele benadering lijkt mij de problematiek van eigenwaarde en zelfrespect. Van Tongeren thematiseert de menselijke waardigheid naar aanleiding van het eerste scheppingsverhaal in de bijbel. Terwijl alle andere schepselen naar hun eigen aard worden geschapen, wordt de mens naar het beeld van God gecreëerd. Van Tongeren betoogt dat God als drie-eenheid een relatie tot zichzelf bezit, terwijl de mens een relatie tot de ander onderhoudt, en dat mensen juist als relationele wezens de waardigheid bezitten die hen boven andere schepsels verheft. Het is zonder meer verhelderend om waardigheid als een relationeel begrip op te vatten. De vraag is echter of de gelijkenis met God niet zover mag worden doorgevoerd dat ook de mens een relatie met zichzelf onderhoudt waarin waardigheid een belangrijke rol speelt. Dit lijkt mij een belangrijk aspect van de morele ervaring. Veel mensen drukken dat bijvoorbeeld uit wanneer ze laten weten dat ze zichzelf 's ochtends nog recht in de spiegel aan willen kunnen kijken. Precies dit zelfrespect lijkt ook te ontbreken in Van Tongerens actualisering van het Aristotelische geluksconcept, het wordt er althans niet expliciet in verwoord.

De thematiek van het zelfrespect duikt later weer in het boek op wanneer Van Tongeren de mogelijkheden van een expressivistische en pluralistische deugdethiek in de voetsporen van Nietzsche verkent, waarbij (in navolging van Swanton en zonder kanttekeningen) geconstateerd wordt dat deze begint met zelfliefde die vrij is van zelfverachting. Van Tongeren wijst er in zijn boek regelmatig op dat er bij Nietzsche altijd ook een andere kant is, maar hier doet hij dat niet. Maar berust Nietzsches verlangen naar de Übermensch niet ook op een afkeer van de mens: "Wahrlich, ein schmutziger Strom ist der Mensch." Eenzelfde gedachte treffen we overigens ook aan in de Geestelijke oefeningen

Boekbesprekingen

van Ignatius van Loyola waarin hij als meditatie voorstelt jezelf als een etterwond te beschouwen. Minder plastisch maar niet minder duidelijk is Kant die stelt dat de morele wet ons vernedert.

In deze en dergelijke teksten komt een vorm van radicaliteit aan het woord waar wij tegenwoordig niet van terughebben. Toch is de vraag of in deze bronnen van toch wel zeer uiteenlopende herkomst niet een wezenlijk bestanddeel van de morele ervaring wordt verwoord. Van Tongeren thematiseert op verhelderende wijze de ervaring van schaamte, die betrekking blijkt te hebben op de gehele persoon. Maar is een onderdeel van onze morele ervaring niet ook dat het vernederend en beschamend kan zijn om mens te zijn? Maakt de melancholie dat de mens niet klopt soms niet plaats voor de wanhoop en de vertwijfeling dat de mens niet deugt? En is een geactualiseerde deugdethiek in een irrationeel en goddeloos universum in staat recht te doen aan deze ervaring zonder ten onder te gaan aan gemakzuchtige misantropie? Laten wij hopen dat Van Tongeren zijn partituur voor de levenskunst snel voltooit.

Drs. Ed de Jonge

Paul van Tongeren: *Leven is een kunst: Over morele ervaring, deugdethiek en levenskunst.* Klement, Zoetermeer/Pelckmans, Kalmt-hout. (€ 22.50)